

Delaktighet, Diskriminering, Demokrati

Utvärdering av regeringens satsning på insatser mot rasism, främlingsfientlighet, diskriminering och homofobi riktad till personer med funktionshinder

Jamie Bolling
Institutet för Handikappvetenskap,
Örebro universitet

INNEHÅLL

Sammanfattning	3
Inledning	6
Uppdraget	7
Syfte	7
Studien	7
Metod	7
Dokumentationsstudien	7
Fördjupningsstudien	7
Resultaten från dokumentationsstudien	9
Vilka organisationer har beviljats medel?	9
Hur länge pågick projekten?	9
Hur finansierades projekten?	9
Vad ville projekten åstadkomma?	9
Vilka var målgrupperna?	9
I vilka geografiska områden har projekten arbetat?	10
Vilka har varit samarbetspartner?	10
Hur har man sett på projektens fortlevnad?	10
Vilka metoder har projekten använt?	10
Vad har varit nyskapande?	11
Vilka indikatorer på måluppfyllelse har projekten använts sig av?	11
Sammanfattning av dokumentationsstudien	11
Resultat från fördjupningsstudien	12
Enkätstudien	12
Intervjustudien	13
Främjande av möten	13
Hindrande och främjande mekanismer	16
Bieffekter	20
Diskussion, bedömning och slutsatser	21
Hinder	22
Delaktighet	22
Referenser	24
Bilagor	25
Bilaga 1 – Arvsfondsdelegationens frågeställningar	25
Bilaga 2 – Projektlistan	25
Bilaga 3 – Projektöversikt för granskning av dokumentation	26
Bilaga 4 – Intervjuguide	26
Bilaga 5 – Enkätfrågor	27
Bilaga 6 – Tabeller/jämförelse mellan projektledare, verksamhetsansvarig och organisationsordförande	29

SAMMANFATTNING

Följande utvärdering utgår från regeringssatsningen 2001 med syftet att stärka utvecklingsprocesser i samhället i linje med den nationella handlingsplanen mot rasism, främlingsfientlighet, homofobi och diskriminering som presenterades år 2000 (skr 2000/01:59). Regeringen ställde 30 miljoner kr till Arvsfondsdelegationens förfogande som fördelades mellan tretton projekt som arbetade mot diskriminering av funktionshindrade med utländsk härkomst.

Utvärderingen omfattade Arvsfondsdelegationens satsning i relation till de tre huvudsyften som regeringen angav: I utveckling av verksamhet för att främja möten mellan personer med funktionshinder och olika etnisk bakgrund, II insatser mot diskriminering på grund av funktionshinder och etnisk bakgrund, samt III främjande av gruppens identitet, självkänsla och intressen samt för att minska dess utsatthet i samhället.

Utvärderingen av de tretton projekten har baserats på en datainsamling i två delar: först en dokumentationsstudie och sedan en fördjupningsstudie som omfattade intervjuer av projektledare samt en enkät. Resultaten beskrevs i termer av mekanismer, framgång, hinder och bieffekter med hänsyn till de sammanhang projekten verkade i.

Dokumentationsstudien gav en sammanfattande bild av samtliga projekt. Den visade att olika typer av aktörer, inte bara traditionella handikapporganisationer, engagerade sig i arbetet mot diskriminering på grund av funktionshinder och etnicitet. Projekttiden varierade från ett till fyra år. Beviljade medel var från 100 000 kr per år/projekt till ca 1 miljon kr per år/projekt. Projektens verksamheter gav stöd och ökade kunskaper till individer men också till organisationer och myndigheter över hela landet. Huvudmålgruppen var människor med utländsk bakgrund som har ett funktionshinder. Projekten som ingår i satsningen har fått ökad medvetenhet om att det finns olika syn på funktionshinder. Kulturella aktiviteter har varit en metod för att åstadkomma gemenskap, ge uttryck för känslan av att vara diskriminerad och förstå varför. Ett av Arvsfondsdelegationens kriterier var att projektet skulle vara nyskapande. Detta inkluderade idrott för barn med funktionshinder som har utländsk bakgrund, däribland döva barn, stödverksamhet riktad till döva inom gruppen HBT (homo-, bi- och transsexuella) samt kompetensutveckling och erfarenhetsutbyte med olika religiösa samfund när det gällde vad det innebär att ha ett funktionshinder och utländsk bakgrund. Något som projekten hade gemensamt var att alla hade insett

vikten av delaktighet och integration i samhällslivet som ett instrument för att uppnå satsningens mål.

Fördjupningsstudien omfattade en enkätundersökning och intervjuer. Enkäten hade som syfte att kartlägga hur organisationerna själva bedömde måluppfyllelsen och målgruppens delaktighet. Mer än hälften av respondenterna ansåg att projekten hade uppnått sina mål när det gällde främjandet av möten mellan människor med funktionshinder och en stärkt känsla av identitet. När det gällde insatser mot diskriminering och utsatthet var det dock mindre än en tredjedel som ansåg att målen uppfyllts. Målgruppen var delaktig i planering, genomförande och utvärdering av projekten.

Intervjustudien visade att de projekt som hade lyckats uppnå sina mål hade haft ett mycket aktivt deltagande av målgruppen på målgruppens egna villkor. Andra resultat visade att främjandet av möten varit en framgångsrik inriktning. Många möten hade kommit till stånd, och dessa hade varit givande för de flesta. Möten hade skett mellan individer, individer och organisationer, olika typer av organisationer samt organisationer och myndigheter. Dessa hade haft stor betydelse såväl inom handikapprörelsen som inom flera andra samhällssektorer. Direkta insatser mot diskriminering var inte prioriterade. Istället satsade man på kompetensutveckling och ökat självförtroende inom målgruppen. Av intervjuerna framgick att projekten tycktes ha haft svårt att få till stånd ett samarbete med invandrarorganisationer.

De hinder som uppmärksammats har delats in i tre kategorier:

- kulturella och språkliga
- projektorganisatoriska
- samhälls- och organisationsstrukturella

Kulturella och språkliga hinder påverkade inställningen till medlemskap i organisationerna, deltagande och närvaron i aktiviteter, men också tillgången till socialt stöd.

Exempel på kulturella och språkliga hinder:

- Rädslan för registrering av namn och deltagande i föreningsarbete (förbud mot föreningar är vanliga i hemländerna) gjorde att många inte ville bli medlemmar i föreningarna.
- Ett könsperspektiv fanns med. Som exempel hade kvinnor inte råd att bli medlemmar eftersom männen hade kontroll över pengarna.
- Handikappfrågornas låga status gjorde att flera aktörer, till exempel tolkar, uppvisade bristande kunskaper.

- Motstånd mot att föra mötesanteckningar grundades på misstro och upplevdes som ett hot mot den personliga integriteten.
- Uppfattningen av vad "egen tid" innebär skilde sig mellan olika kulturer och var en anledning till att ett antal kvinnor inte kunde delta i projektaktiviteterna. För vissa kvinnor var tid en familjeangelägenhet och de kunde inte ta ledigt för en tvåveckors rehabiliteringskurs.

Exempel på projektorganisatoriska hinder:

- Brist på översatta texter försenade informationssatsningar.
- Omedvetenhet om förhållningssätt och brist på motivation begränsade främjandet av den demokratiska processen inom vissa organisationer.
- Oklara roller mellan projekt och samarbetspartner ledde till samarbetsproblem.
 - Diskriminering av en projektledare skedde i form av utebliven anpassning av arbetsplatsen.

Exempel på strukturella hinder på samhälls- och organisationsnivå:

- Begränsat intresse från handikapporganisationer att ta till sig målgruppen och från trossamfund att ta till sig handikappfrågor.
- Bristfälliga kunskaper om olika kulturers syn på funktionshinder.
- Avsaknad av socialt stöd från samhället och en rimlig levnadsstandard har resulterat i otydligt ansvar och svag ekonomi hos målgruppen.
- Känslan av maktlöshet kom till uttryck genom motstånd till nya projekt i en stadsdel i Malmö.

Främjandemekanismer fanns på tre olika nivåer: I individnivå, II organisationsnivå och III samhällsnivå. Stöd, gemenskap, utbildning i självinsikt och delaktighet stärkte dem som deltog i projekten. Kunskapsutveckling, nätverksarbete och samtalsgrupper gav följande resultat på organisationsnivå: handikapporganisationernas och målgruppens uppfattning om varandra ändrades, kunskaperna om mångfald, diskriminering, funktionshinder och kulturell kompetens ökade, och aktiva medlemmar från målgruppen blev kontaktpersoner och värvare av nya deltagare. Genom kulturell kompetens fick organisationerna ökade kunskaper om allt ifrån hur synen, och därmed statusen, på funktionshinder till synen på män och kvinnor kan variera från kultur till kultur och hur de olika könsrollerna kan påverka deltagandet i projektaktiviteter. De insåg även hur viktigt det är att förstå att det finns olika sätt att se på funktionshinder,

vilket underlättade möjligheten att vinna förtroende hos de organisationer som var viktiga att nå. Med hjälp av utbildning och kompetensutveckling flyttades synen på ansvar från individen till myndigheterna. Dessas förståelse för behovet av information och stöd på målgruppens villkor ökade. Myndigheter, men även handikapporganisationer, insåg värdet av ökad kulturell kompetens.

De mekanismer som bidragit till framgång kan sammanfattas i fyra kategorier: I verksamheten har varit anpassad så att man förmått möta individuella behov hos deltagarna, II man har medvetet satsat på hjälp till självhjälp, III man utvecklade deltagarnas och organisationernas nätverk och IV man jobbade med kompetensutveckling för professionella såväl som för föreningsaktiva. Hjälp till självhjälp var det viktigaste verktyget, där delaktighet och att få dela med sig av egna erfarenheter har möjliggjort möten; inte bara fysiska möten, utan sådana som lett till större förståelse om området hos de ledare och tjänstemän som jobbade med målgruppen. Ökad kunskap om det svenska samhället ledde till utvecklingsmöjligheter och därmed till ökad delaktighet hos personer som lever i det svenska samhället.

Bieffekterna, de resultat som ligger utanför målen, har varit flera. De kan sammanfattas med hjälp av fem kategorier: utveckling av nya metoder, spontan kompetensutveckling, upptäckten av oförutsedda brister i kompetens, framväxt av internationella nätverk samt konkurrens och konflikt inom olika projekt. Ett exempel på en ny metod var utbildningen av mångfaldskonsulenter. Spontan kompetensutveckling skedde när en ung pojke med funktionshinder fick praktisera inom ett av projekten. Behov av kompetensutveckling fanns inte bara hos målgruppen utan även inom handikapporganisationer och myndigheter.

Något som särskilt bör uppmärksammas är att analfabetism kan finnas inom målgruppen. Dessutom försvårade målgruppens ekonomiska resurser möjligheten till samhällsdeltagande. Diskrimineringsfall i projektets verksamheter har upptäckts.

Delaktighet återkommer som ett centralt begrepp. Det viktigaste resultatet är att framgångsrika projekt bygger på målgruppens delaktighet. Det främjade känslan av identitet vilket ledde till minskad utsatthet. Deltagare med kunskap om det svenska samhället fick möjlighet till utveckling och därmed till ökad delaktighet, något som historiskt sett har varit avgörande i utvecklingen av den svenska handikapprörelsen, med egen representation som en nyckelfaktor till framgång. Delaktighet är en

förutsättning för att uppnå jämlikhet och motverka diskriminering av personer med utländskbakgrund som har ett funktionshinder.

INLEDNING

I januari 2000 presenterade regeringen en nationell handlingsplan mot rasism, främlingsfientlighet, homofobi och diskriminering (skr 2000/01:59) och beslutade i samband med detta att avsätta 30 miljoner kronor ur Allmänna arvsfonden till Arvsfondsdelegationens förfogande i syfte att stärka utvecklingsprocesser i samhället som ligger i linje med handlingsplanen.

Riksdagen ansåg att det i det långsiktiga arbetet med att förebygga rasism och främlingsfientlighet är viktigt att särskilt uppmärksamma dels barn, dels personer med utländsk bakgrund som har ett funktionshinder. Personer med utländsk bakgrund lyftes fram i utredningen om bemötande av personer med funktionshinder (SOU 1998:139). Gruppen ansågs löpa risk att utsättas för dubbel diskriminering dels på grund av sin funktionsnedsättning och dels på grund av sin etniska bakgrund.

I *Lindqvists nia* (SOU 1999:21) föreslog utredaren Bengt Lindqvist lagfäst rätt till full delaktighet oberoende av kön, ålder, funktionshinder, ras, sexuell läggning, etnisk och språklig eller religiös tillhörighet, samt att det borde skapas klarhet kring råd och stöd. Stöd kan behövas för att en person med funktionshinder ska kunna bli fullt delaktig i samhället. Arvsfondsdelegationen har byggt vidare på Lindqvists

förslag när man formulerat satsningens inriktning:

- att medvetandegöra målgruppen om rätten till råd och stöd i det svenska samhället,
- att främja samarbete/samverkan mellan organisationer och myndigheter i arbetet för att förbättra målgruppens situation,
- att pröva nya metoder för att nå ut till målgruppen (exempelvis med kulturen som verktyg) och
- att förbättra myndigheternas bemötande av målgruppen

I Allmänna arvsfondens protokoll och riktlinjer för projektmedel beskrivs tre syften (Regeringskansliet Socialdepartementet Protokoll S2000/7139/Sta, S2001/11116/Sta):

1. utveckling av verksamhet för att främja möten mellan personer som har ett funktionshinder och olika etnisk bakgrund
2. insatser mot diskriminering på grund av funktionshinder och etnisk bakgrund
3. främjande av gruppens identitet, självkänsla, intressen och insatser som syftar till att minska dess utsatthet i samhället.

Arvsfondsdelegationen gav i augusti 2003 Institutet för Handikappvetenskap vid Linköpings och Örebro universitet (IHV) i uppdrag att utvärdera satsningen.

UPPDRAGET

Syfte

Studien

Syftet med denna utvärdering har i första hand varit att utvärdera Arvsfondsdelegationens satsning i relation till de tre huvudsyften som nämns ovan. De enskilda projekten utgör underlag för en sammanfattande bedömning av utfallet av regeringens uppdrag till Arvsfondsdelegationen och har alltså i sig inte varit målet för denna utvärdering¹.

Utgångspunkten för beskrivningen och bedömningen har varit i vilken mån resultaten av projekten kunnat bidra till en önskad utveckling i linje med de angivna syftena.

Vägledande i arbetet har varit de av Arvsfondsdelegationen formulerade frågeställningarna (se bilaga 1). Dessa frågeställningar berör målgruppens delaktighet i processen, samverkan mellan invandrar- och handikapporganisationer, men även myndigheter, verksamhetens kvalitet (bl.a. graden av nyskapande), den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden samt verksamhetens förutsättningar att fortleva efter projekttidens slut.

Metod

I satsningen ingick 13 projekt (se bilaga 2) som Arvsfondsdelegationen ansåg ha uppfyllt minst en av de tre prioriteringarna för satsningens inriktning enligt anvisningarna för projektansökan:

- Projekt som innebär nya metoder mot rasism, främlingsfientlighet och diskriminering
- Projekt som bedöms leda till långsiktiga effekter
- Projekt som innebär samarbete mellan olika föreningar eller mellan föreningar och skolor/kommuner

Utvärderingen baseras på en datainsamling i två delar: en dokumentationsstudie baserad på en genomgång av projektens skriftliga material tillsammans med en fördjupningsstudie som omfattar intervjuer av projektledare samt en enkät riktad till projektledare, organisationernas ordförande och verksamhetsansvariga.

¹ Det kan noteras att det fanns ett missförstånd om syftet med denna utvärdering. Några projektansvariga antog att Arvsfondsdelegationens utvärdering var en utvärdering av det egna projektet, trots Arvsfondsdelegationens upplysning att detta var en utvärdering av hela satsningen och inte av de individuella projekten förekom missförstånd.

Det har inom ramen för utvärderingsuppdraget inte varit möjligt att systematiskt samla information från de grupper som de olika projekten vänt sig till. Orsakerna till detta är flera. Bland annat saknas det underlag som skulle ha kunnat möjliggöra ett representativt urval. Vidare har ingen kartläggning av förhållandena före projektens intervention gjorts, vilket innebär att en modell med inledande mätningar och avslutande uppföljning inte har kunnat utföras. Utöver dessa grundläggande hinder är brister i svenska språket hos målgruppen en försvårande omständighet. Detta hade dock kunnat åtgärdas med hjälp av enkäter på flera språk eller genom att använda tolkar vid intervjuerna, något som dock är kostnadskrävande och inte ryms inom de resurser som ställts till förfogande för utvärderingen. Att låta enskilda personer i målgruppen komma till tals om projektet – dock utan att detta kan ligga till grund för en utvärdering – ansågs inte ligga inom uppdragets ram, utan skulle i stället kunna ses som en del av respektive projekts egen redovisning.

Dokumentationsstudien

Granskningen baseras på ansökningar, ekonomiska redovisningar, verksamhetsrapporter, korrespondens mellan projektansvariga och Arvsfondsdelegationen, informationsmaterial, tidningsartiklar och utvärderingsrapporter. Materialet granskades och sammanfattades. Eftersom det var mycket omfattande behövdes ett granskningsverktyg för att systematiskt kunna sammanställa och jämföra informationen. En strukturerad projektöversikt utgjorde ett sådant granskningsverktyg (se bilaga 3). Projektöversikten lades i huvudsak upp enligt Arvsfondsdelegationens frågeställningar. Rubrikerna inkluderar t.ex. målgrupp, projektets geografiska verksamhetsområde, planerad utvärdering, samarbetspartner och nyskapande metoder.

Egen projektredovisning skall ingå i de projekt som Arvsfondsdelegationen stöder och projektutvärderingar uppmontras. Slutrapporter av skiftande kvalitet har inlämnats av samtliga projekt. Många har lagt ner mycket tid och arbete, andra har lämnat mer kortfattade rapporter. En extern utvärdering gjordes av FoU-enheten Kronoberg för projektet *Möte över gränser* (Lernå 2004).

Fördjupningsstudie

Intervjuerna

Intervjuer med samtliga projektledare hölls som regel vid slutet av respektive projekt. Intervjuerna skedde hos organisationerna, med några få undantag på grund av otillgängliga lokaler². En intervjuguide

skickades i förväg ut till projektledaren (se bilaga 4). Tiden för intervjuerna varierade mellan 1,5 och 2 timmar. Anteckningarna renskrevs och skickades till projektledaren för kommentar. Vid tre av intervjuerna ville även projektansvariga delta.

Enkäten

Steg två i utvärderingens fördjupningsstudie utgjordes av en enkätundersökning (se bilaga 5). Enkätfrågorna baserades på Arvsfondsdelegationens underlag och hade som syfte att kartlägga hur organisationerna själva bedömde måluppfyllelsen och målgruppens delaktighet. Enkäten postades till olika mottagare inom organisationerna enligt följande: 13 projektledare, 13 organisationsordförande och 13 verksamhetsansvariga. En påminnelse genomfördes via telefonkontakt och vid behov skickades en ny enkät ut.

Svar inkom från 32 av de 39 deltagarna. De som inte svarade var:

- 2 projektledare (inom projekt där det fanns problem mellan projektledaren och ansvariga inom respektive organisation)
- 3 organisationsordförande (alla nytillträdda)
- 2 verksamhetsansvariga (varav en nyanställd)

De som kände att de inte kunde besvara enkäten hade möjlighet att ange detta. Fem styrelseordförande och 5 kanslichefer, sammanlagt tio personer, utnyttjade den möjligheten. Totalt 17 personer bidrog inte med någon information om projekten via enkätsvar. Det återstod alltså 22 enkäter där respondenten ansåg sig ha tillräckliga kunskaper att besvara frågorna. Detta visar att förankringen inom organisationerna var dålig, vilket gjorde att förutsättningarna för projektens framgång och fortlevnad var mindre god.

2 *Intervjuerna genomfördes av författaren som själv är rullstolsanvändare.*

RESULTATEN FRÅN DOKUMENTATIONSSTUDIEN

Resultaten från dokumentationsstudien innehåller övergripande information om projekten och de organisationer som har bedrivit dem.

Vilka organisationer har beviljats medel?

De tretton organisationer som beviljades medel för projekt var av olika karaktär:

- Åtta handikapporganisationer, varav två samarbetsorganisationer, en idrottsförening och ett kunskapscenter
- Två invandrarorganisationer varav en handikapporganisation
- Ett studieförbund
- Ett religiöst samfund
- En intresseorganisation

Resultaten visade att det var olika typer av aktörer som engagerade sig i arbetet mot diskriminering av personer med utländsk bakgrund som har ett funktionshinder, inte bara traditionella handikapporganisationer.

Hur länge pågick projekten?

Projekttiden varierade mellan ett och fyra år. De första startade 2001 och de sista avslutades under 2005. Projekten pågick i regel upp till tre år, men två av dem inleddes med en förstudie på ett år. Förstudierna gav projekten tid att genomföra en omvärldsanalys av projektområdet och en fördjupning av projektidéerna, vilket gjorde att fokus blev tydligare och arbetet mer givande och effektivt. Förväntningar och mål kunde dessutom formuleras mot bakgrund av en bättre förståelse av projektområdet. Sju av projekten var planerade att pågå under tre år. Ett av dessa havererade efter endast ett år på grund av en inre konflikt. Fem projekt skulle pågå i två år, och ett förlängdes ytterligare ett år. Ett projekt hade en projekttid på två och ett halvt år.

Hur finansierades projekten?

Beviljade medel från Arvsfondsdelegationen varierade mellan 100 000 kr per år/projekt och ca. 1 miljon kr per år/projekt. Fyra projekt kompletterades projektmedlen med finansiering från andra myndigheter, fonder eller annan finansör.

Ett exempel på ett projekt som varit framgångsrikt när det gäller annan finansiering är *Den dubbla utsattheten* (Sveriges Kristna Råd). Pengar till fältarbetare beviljades inte av Arvsfondsdelegationen,

istället sökte man medel från Statens institut för särskilt utbildningsstöd (Sisus, numera Socialstyrelsens institut för särskilt utbildningsstöd). Sisus finansierade flera fältarbetare och en del av projektdokumentationen (Källstigen, Setkic och Özmen 2005). Engagemanget och projektet växte med tiden. Nya idéer gav underlag till nya aktiviteter och behov av större ekonomiska resurser. Pengar söktes och beviljades från Stiftelsen Framtidens kultur till exempel till kulturella aktiviteter och utveckling av monologen *"Älska mig som jag är"* av Lisa Östborn. Monologen var ett instrument och en kulturell vägröjare för projektet och dess användning av begreppet dubbel utsatthet. Medel beviljades även från Skolverket för en seminarierie riktad till särskolepersonal. Andra bidragsgivare var Stiftelsen Ulf Lundahls Minnesfond, Respekt – katolsk rörelse för livet, och Specialpedagogiska institutet (Källstigen, Setkic och Özmen 2005).

Flera exempel på finansörer till projekt är Rådet för Europeiska socialfonden i Sverige via Växkraft Mål 3, Malmö fritid (Malmö kommun), Göteborgs handikappanslag (Göteborgs kommun), EU:s Handikappår (Sisus) och Länsarbetsnämnden (lönebidrag).

Vad ville projekten åstadkomma?

Projektens målsättningar har varit av olika natur. Kartläggning av målgruppens situation, uppsökande verksamhet, utveckling av metoder för att ge stöd till familjer med dubbel utsatthet och stöd via kunskap om integration är exempel på vad man velat åstadkomma. Detta kan tolkas så att de angivna aktiviteterna förväntades medverka till att nå de mer övergripande målen om minskad diskriminering, rasism, främlingsfientlighet och homofobi.

Verksamheter gav stöd till enskilda individer, men också till aktiviteter för att ge ökade kunskaper om integration och delaktighet hos myndigheter och andra samhällsaktörer. Det som projekten har gemensamt är att alla har insett betydelsen av delaktighet och integration i samhällslivet som ett viktigt instrument för att uppnå satsningens mål.

Vilka var målgrupperna?

Alla projekt utom ett riktades till den definierade målgruppen, personer med utländsk bakgrund som har ett funktionshinder. Undantaget var Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL), vars målgrupp var homo-, bi- och transexuella döva (HBT). Nio av de tretton projekten hade undermålgrupper inom gruppen personer med utländsk bakgrund, t.ex. barn, familjer med barn som har funktionshinder,

kvinnor, synskadade män och flyktingar.

Tre av projekten specificerade funktionshindret: två fokuserade på synskadade och ett på personer med psykiska funktionshinder. Tre projekt baserades på personer av utländsk bakgrund med diagnosen allergi, migrän eller stamning. Sex av projekten var öppna för människor med olika typer av funktionshinder med invandrarperspektivet i fokus snarare än funktionshindret.

I vilka geografiska områden har projekten arbetat?

Satsningen omfattade hela Sverige från Norrland till Skåne. Endast ett fåtal hade verksamhet i invandrartäta områden som Rosengård, Södertälje, Botkyrka, Rinkeby eller Trollhättan. Andra projekt genomfördes i handikapporganisationernas distrikt och avdelningar med utgångspunkt från olika handikappmålgrupper över hela Sverige. Inget tydde på att den geografiska fördelningen var medveten. Den omfattande täckningen visar att satsningen betraktades som angelägen för hela Sverige.

Vilka har varit samarbetspartner?

Sju projekt redovisade samarbetspartner. De kan sammanföras i fyra kategorier:

1. Frivilla organisationer (t.ex. Rädda Barnen i Skåne, Sveriges Muslimska Råd, Handikappförbundens samarbetsorgan)
2. Offentliga lokala organisationer (t.ex. Särskolan Södertälje, Särskolan Botkyrka, Medborgarkontoret i Rosengård)
3. Regionala och statliga organisationer (t.ex. Riksgymnasiet Skärholmen, Specialpedagogiska Institutet)
4. Ett privat företag (ett filmbolag, Westman och Gertten AB Documentary film)

Hur har man sett på projektens fortlevnad?

Ett kriterium för att få medel från

Arvsfondsdelegationen är att beskriva hur verksamheten ska leva vidare efter det att projekttiden är slut. Organisationernas egna beskrivningar av projektens fortlevnad svarar bara i viss utsträckning mot Arvsfondsdelegationens förväntningar.

Alla projekt utom ett har planerat fortsatt arbete för att motarbeta diskriminering av målgruppen efter projekttidens slut. Sju av dessa är beroende av nya bidrag. Arbetsformerna i det fortsatta arbetet kan delas upp i tre kategorier: den första består av fem organisationer som har införlivat aktiviteterna i sin ordinarie verksamhet, den andra representeras av fyra projekt med ett brukarstödscenter som verksamhet, och

den tredje består av tre projekt med andra former av planerat projektarbete. Det är intressant att notera att fem av de sju planerade projekten har tänkt söka vidare finansiering hos Arvsfondsdelegationen.

Utveckling av brukarstödscentra grundas på medvetenhet om att målgruppen inte får tillgång till den information och stöd de behöver. För ett projekt blev mångfaldskonsulenter ett konkret sätt att jobba vidare mot rasism och diskriminering.

Vilka metoder har projekten använt?

Metoderna kan delas in i tre grupper:

1. Databesamling – uppsökande verksamhet, kartläggning, intervju, enkät, och litteraturgenomgång,
2. Möten – föräldramöten, samtalsgrupper, självhjälpgrupper, personliga möten, seminarier, studiebesök, fadderverksamhet, nätverksbyggande möten, nätverkskonferenser, samarbete mellan olika samhällsaktörer, kontaktpersoner/ambassadörer, studiecirkel, rehabiliteringsåtgärder, rekrytering och utbildning av cirkelledare, referensgrupper/invandrarkommittéer, knytande av professionella kontakter till projekten, fältarbetare med kompetens inom kultur och språk.
3. Kommunikation – produktion av faktabok, skriftligt material, policy om bemötande av nya medlemmar, skärmställning, studiematerial, tipskatalog för lokalföreningar, produktion av trygghetsguide för synskadade invandrare, produktion av samtalshäften, texttelefon för jour, dokumentärfilm, översättning av informationsskrifter, att erbjuda information på arbetsplatser och skolor för personer med funktionshinder.

Metoderna har varierat fokus mellan individer, grupper och/eller andra organisationer i samhället. En praktisk erfarenhet från alla projekt har varit vikten av språklig och kulturell kompetens samt kännedom om funktionshinder.

Kulturella aktiviteter, som en metod för gemenskap och för att uttrycka och förstå begreppet dubbel utsatthet, har fungerat som en bro till ökad förståelse. I synnerhet har detta använts i projektet *Den dubbla utsattheten*. Filmer och teaterpjäser som *Älska mig som jag är*, *Mio min Mio* och *Ronja Rövardotter* användes där som ett verktyg. Detta projekt utvecklade också ett policydokument om bemötande av människor med funktionshinder. Dokumentet undertecknades av ledare inom de ingående organisationerna såsom biskopen i Stockholms katolska stift, ordföranden i Sveriges Muslimska Råd, en präst i den Syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige och generalsekreteraren för Sveriges Kristna

Råd (Källstigen, Setkic och Özmen 2005). Alla var personer med hög legitimitet inom sina respektive organisationer.

Inom *Projekt Kulturhinder* användes dramapedagogiska verktyg såsom gestaltningar, värderingsövningar och gruppdiskussioner med deltagande brukare, anhöriga, vårdpersonal med flera (Solano 2006).

Rehabilitering användes som metod i Svenska Migränförbundets projekt *Att nå invandrarkvinnor med migrän eller annan svår huvudvärk*. Att rehabiliteras i grupp – med kunskapsutveckling om sin funktionsnedsättning samt om vården, tillsammans med medicinsk behandling, stödsamtal och annan information – gav flera resultat.

Vad har varit nyskapande?

Nya metoder eller nyskapande är en av Arvsfondsdelegations prioriteringar. Mot bakgrund av att målgruppen är en grupp med låg representation inom de flesta organisationer så ansåg de flesta projekten att deras fokus på målgruppen var nyskapande i sig, inte arbetsmetoderna (t.ex. samarbete med flera samhällsaktörer, samarbete med invandrarföreningar, attitydpåverkan när det gäller personer med funktionshinder som har utländsk bakgrund och självhjälpsgrupper på modersmål).

De arbetsmetoder som bedömdes vara nyskapande var:

- Utbyte mellan målgruppen och företrädare för olika trossamfund kring handikappfrågor
- Kompetensutveckling via samhällsinformation om problem kopplade till funktionshinder hos människor med utländsk bakgrund inom samfunden med aktivt deltagande av människor med egna funktionshinder
- Sammanföra idrottsrörelsen och barn inom målgruppen
- Stödverksamhet riktad till döva inom gruppen HBT (homo-, bi- och transsexuella)

Vilka indikatorer på måluppfyllelse har projekten använts av?

Projekten har i regel formulerat mål i termer av att öka medvetenheten, initiera möten, skapa insikt och förståelse, bilda nätverk, förbättra samverkan mellan familjer inom målgruppen och olika samhällsorgan samt bidra till ökad kunskap. Projekten har normalt inte formulerat och redovisat indikatorer och kvantifierbara resultat för graden av måluppfyllelse. Exempel på sådan redovisning är uppstart av tre lärargrupper inför arbetet i samverkansgrupper, utbildning av 20 medlemmar till

”ambassadörer” i sex stadsdelar och 73 familjer som har deltagit i samtalsgrupper.

Sammanfattning av dokumentationsstudien

Dokumentationsstudien visade att olika typer av aktörer, inte bara traditionella handikapporganisationer, engagerade sig i arbetet mot diskriminering på grund av funktionshinder och etnicitet. Projekttiden varierade mellan ett och fyra år. Beviljade medel var från 100 000 kr per år/projekt till ca 1 miljon kr per år/projekt. Kompletterande medel söktes från diverse finansärer och beviljades i några fall. Projektverksamheten skulle bidra med stöd och ökade kunskaper till individer men också till organisationer och myndigheter. Huvudmålgruppen var människor med utländsk bakgrund som hade ett funktionshinder; projekten prioriterade olika undergrupper d.v.s. kvinnor, barn, familjer som har barn med funktionshinder, män med synskador, flyktingar eller personer med diagnostiserad allergi, migrän, stamning eller synskada. Projektverksamheten nådde ut i hela landet. Samarbetspartner var frivilliga organisationer, offentliga, lokala, regionala och statliga organisationer samt privata företag. Projektets fortlevnad var god efter Arvsfondens finansieringsperiod. Informationssökning skedde genom datainsamling, möten eller kommunikation, och fokus har varierat mellan individer, grupper och andra organisationer i samhället. En praktisk erfarenhet från alla projekt är vikten av språklig och kulturell kompetens samt kännedom om funktionshinder. Kulturella aktiviteter har fungerat som en metod för gemenskap och för att uttrycka och förstå diskriminering. Bland de nyskapande aktiviteterna fanns idrott för barn med utländsk bakgrund, stödverksamhet riktad till gruppen döva HBT (homo-, bi- och transsexuella), kompetensutveckling och erfarenhetsutbyte med olika religiösa samfund om betydelsen av funktionshinder och etnicitet. Projekten har i regel formulerat mål i termer av att öka medvetenheten, initiera möten, skapa insikt och förståelse, bilda nätverk, förbättra samverkan och öka kunskaperna.

RESULTAT FRÅN FÖRDJUPNINGSTUDIEN

Enkätstudien

Enkätsvaren gav en detaljerad bild av hur personer från organisationerna tolkat projektens målpåfyllelse.

Redovisningen byggde på de 22 enkäter

där respondenten ansåg sig ha tillräckliga kunskaper för att besvara frågorna. Nedan redovisas resultaten gällande regeringens mål för satsningen, projektmålsuppfyllande, delaktighet av målgruppen, samverkan mellan invandrar- och handikapporganisationer och myndigheter, nyskapande i verksamheten och verksamhetens förutsättningar att fortgå efter projektiden.

Tabell 1. Enkätresultat från de 22 respondenterna (%)

Enkätfråga	Inte alls	I viss utsträckning	I stor utsträckning	I mycket stor utsträckning	n
Lyckats främja möten	14	27	41	18	22
Lyckats bekämpa diskriminering	5	67	28	0	18
Lyckats bekämpa utsatthet	5	71	19	5	21
Lyckats främja identitet	41	0	41	18	22
Uppnått projektets mål	0	27	64	9	22
Målgruppen delaktig i planering av verksamhet	5	45	18	32	22
Målgruppen delaktig i genomförande av projektet	0	23	18	59	22
Målgruppen delaktig i utvärdering	10	35	30	25	20
Lyckats främja samarbete mellan föreningar	9	59	23	9	22
Lyckats främja samverkan mellan myndigheter och organisationer	9	41	32	18	22
Skapat nya metoder för att motverka diskriminering	20	55	25	0	20
Använt nya metoder för att nå målgruppen	10	43	33	14	21
Verksamheten kommer att leva vidare		JA 95	NEJ 5		22

Utifrån de mål som regeringen angivit för satsningen ser vi att mer än hälften av respondenterna ansåg att projekten hade uppnått målen i hög eller mycket hög grad när det gäller främjande av möten mellan personer med funktionshinder och främjande av identitet. Motsvarande andel för målet som gäller insatser mot diskriminering och utsatthet låg dock under tredjedel av respondenterna.

För att se om aktörerna internt hade olika uppfattning om projektet jämfördes svaren från projektledare, verksamhetsansvariga och organisationsordförande med varandra. Inledningsvis konstruerades ett globalt index på hur de såg på projektet i sin helhet. Dessa redovisas i tabell 2.

Tabell 2. Globalt index^a för skattning av hur väl projektet lyckats

Kategori	Index
Projektledare	2,58
Verksamhetsansvarig	2,47
Organisationsordförande	2,37

a) Genomsnittligt för samtliga svar (fråga om verksamheten kommer att leva vidare ingår ej, se tabell 1), ”Inte alls”=1 till ”I mkt stor utsträckning” = 4

Som framgår av tabell 2 var projektledarna de mest positiva. De uppskattade i högre grad än de andra två kategorierna i projektledningen att projektet uppnått

målsättningen. Organisationsordförandena var de som skattade lägst måluppfyllelse. Två resultat bör dock noteras. För det första är det ett förhållandevis lågt genomsnittligt index. Det indikerar att få i projektledningen ansåg att projekten lyckats uppfylla målen i stor eller mycket stor utsträckning vad gäller projekten som helhet. För det andra är inte skillnaderna mellan de olika kategorierna stora. Man kan dock spekulera i det samband som tabellen visar, desto närmare den operativa ledningen av projektet man var desto mer positiv var man. Detta kan tolkas på flera olika sätt. En positiv tolkning är att projektledarna var de som hade bäst kännedom om resultaten och bäst kunde uppskatta utfallet medan de som hade mindre god kännedom var försiktigare i sina omdömen. En mer negativ tolkning är att resultatet hänger samman med att projektledarna upplevde sig ha haft ett större ansvar för utfallet och att de därför tenderar att skatta utfallet högre.

Nedan analyserar vi kort de olika kategoriernas svarsmönster (för tabeller, se bilaga 6).

Resultaten av projekten skattades olika av de tre svarandekategorierna. Det finns dock inget tydligt mönster i svaren. Det kan konstateras att projektledarna i större utsträckning svarade antingen mer positivt eller mer negativt. Det fanns alltså en tendens till polarisering inom gruppen. Verksamhetsansvariga hade mindre spridning i sina svar.

Nästan tre av fyra projektledare ansåg att projektet hade uppnått sina mål. Ingen respondent ansåg att målen inte alls hade uppnåtts. En jämförelse med organisationsansvariga visade att cirka hälften av verksamhetsansvariga och organisationsordförande ansåg att projektet i stor utsträckning hade uppnått sitt mål. Projektledarna har således redovisat en högre uppskattning, vilket bekräftar bilden som framträder vid beräkning av det globala indexet.

Målgruppen har varit delaktig i planering, genomförande och utvärdering av projektverksamheterna. Det var bara en av respondenterna som ansåg att målgruppen inte alls involverades i planeringen. Samtliga respondenter ansåg att målgruppen var med i genomförandet av projektet, cirka tre fjärdedelar ansåg att målgruppen vara med ”i stor eller mycket stor utsträckning”. Där målgruppen ansågs vara minst engagerad var i utvärderingar av projekt. En tiondedel ansåg att målgruppen inte engagerades alls och cirka hälften ”i stor eller mycket stor utsträckning”. Projektledaren gav en högre uppskattning av målgruppens delaktighet i planering av verksamhet och verksamhetsansvariga en högre uppskattning av delaktighet i utvärderingen.

Nästan var tredje respondent svarade att projektet främjat samarbete mellan föreningar ”i stor eller mycket stor utsträckning”. På frågan om man lyckats främja samverkan med myndigheter svarade hälften ”i stor eller mycket stor utsträckning”. Verksamhetsansvariga och organisationsordförande var överens om att projekten ”i viss utsträckning” främjade samarbete mellan föreningar. Verksamhetsansvariga tyckte i högre grad än andra att samverkan främjats mellan myndigheter och organisationer.

För att få en uppfattning om utvecklingen av nyskapande metoder undersöktes hur projekten ansågs sig ha lyckats skapa sådana metoder för att motverka diskriminering och använda sig av nya metoder för att nå målgruppen. Mer än tre fjärdedelar ansåg sig ha skapat nya metoder för att motverka diskriminering och använda nya metoder för att nå målgruppen (se Tabell 1).

Att verksamheten skulle fortleva ansåg alla utom 1 av de 22 respondenterna (se tabell 1).

Sammanfattningsvis kan man säga att bedömningarna enligt enkätsvaren var varierande och insatserna uppskattades olika av de organisationsansvariga. Projektledarnas svar har varit de mest nyanserade. De har oftare än andra svarat att projekten ”inte alls” uppnått vissa mål samtidigt som de oftare svarat med alternativet ”i mycket stor utsträckning”. Spridningen bland svarsalternativen har med andra ord varit större hos projektledarna än hos de andra respondenterna. Organisationernas ordförande har i större utsträckning svarat ”i viss utsträckning”.

Intervjustudien

I de följande avsnitten görs en sammanfattning av resultaten från intervjuerna med kompletterande kommentarer från enkätstudien på grundval av några av de olika områden som framstått som centrala i Arvsfondens satsning.

Främjande av möten

Intervjuresultaten visade att tolv projekt utvecklade verksamhet för att främja möten mellan personer med funktionshinder och med olika etnisk bakgrund. Enkätresultaten visade att främjande av möten betraktades som lyckat med mer än hälften av svaren i kategorin ”i stor eller mycket stor utsträckning”.

Utöver dessa resultat finns många exempel på lyckade möten. I vissa projekt har de varit få, men i andra mycket frekventa med spridningseffekter som kommer att överleva projekttiden. Ett exempel på ett projekt med få möten är *Laura*, i vilket arbetslösa kvinnor med finsk bakgrund träffades en gång i veckan

i en självhjälpgrupp. För individen var dessa möten viktiga. Deltagarna utvecklades tillsammans genom att utbilda sig i en trygg miljö. Deras erfarenhetsutbyte och ömsesidiga stöd gav kvinnorna styrka. Flera gick vidare till jobb och meningsfull sysselsättning. Andra exempel på möten är, Synskadades Riksförbunds (SRF) intressegrupper, HSO Skånes samtalsgrupper, gruppen för döva i moskén i Stockholm som startades i samband med *Den dubbla utsattheten* och nätverket för HBT-döva i samarbete med RFSL:s avdelningar. SRF:s intressegrupper i projektet *Synskadade invandrare* har fortsatt efter projekttiden. Där hittade flyktingar från samma språkgrupper varandra, och via erfarenhetsutbyte gav de varandra stöd och hittade strategier för integrering i det svenska samhället. HSO Skånes *Barn med invandrarbakgrund och funktionshinders* samtalsgrupper gav målgruppen, i detta fall föräldrar med invandrarbakgrund som hade barn med funktionshinder, möjlighet att träffas. Dessa grupper, liksom de finska kvinnorna i projektet *Laura*, diskuterade, utbildade sig och växte via erfarenhetsutbyte. Deras deltagande i samhället ökade. Det kan konstateras att många möten har skett och att satsningen har haft stor betydelse för många, såväl inom handikapprörelsen som inom flera andra samhällssektorer.

Insatser mot diskriminering

Intervjuresultaten visade att tolv projekt har jobbat med verksamhet som indirekt bekämpade diskriminering. Bara ett projekt har uttryckligen prioriterat insatser mot diskriminering. Detta kan tolkas så att projekten ändå arbetat med insatser mot diskriminering, om än mestadels indirekt, via metoder för förstärkning av målgruppen och informationsinsatser. Enkätresultaten visade att motverkande av diskriminering betraktades som ”lyckad bara i viss utsträckning” av cirka tre fjärdedelar av respondenterna, ett resultat som indikerar att motverkandet av diskriminering inte var prioriterat.

Ett projekt som jobbade direkt mot diskriminering var projektet *Vet mer, må bättre* inom Sverigefinska Synskadeförbundet (SFSF) i Borås. Här gav intervjuerna av synskadade personer av finsk härkomst en bild av isolering och liv präglade av svåra sociala och ekonomiska förhållanden. En sammanfattning av intervjustudien, *”Sagolandet – Satumaa: Finskspråkiga synskadades vardag och fest i det svenska samhället”*, utförd av projektledaren Esko Melakari (2005) användes för att påverka målgruppens situation och kampen mot diskriminering. Melakari var engagerad i rätten till att tala finska och kampen för att utvidga minoritetspråkslagstiftningen. Han kämpade för att gruppen skulle få tillgång till vård och

samhällsstöd på finska.

Det bör dock framhållas att det är problematiskt att mäta insatser mot diskriminering, och i vilken utsträckning man har lyckats, om man inte från början definierat vad detta innebär och formulerat indikatorer för framgång. Regeringen har varit vag i formuleringen av satsningen till Arvsfondsdelegationen, och Arvsfondsdelegationen i sin tur har varit vag i formuleringen av syftet med projektstödet. Samtidigt visar tidigare erfarenheter att nya vägar behövs, och satsningen uppmuntrade friheten att utveckla verksamheter som öppnar nya perspektiv inom området.

Gruppens identitet och minskade utsatthet

Flera personer inom projekten uttryckte att projektarbetet givit dem en ny förståelse för identitet och utsatthet. De hade kommit att inse att målgruppen och svenskarna hade mer gemensamt än det som skilde dem åt. En ”vikänsla” hade skapats i samarbetet med ledare som hade erfarenhet, som själva hade ett funktionshinder eller hade ett barn med funktionshinder. Förståelsen av de bakomliggande mekanismerna för diskriminering ändrade deras uppfattning och skapade förståelse för den situation personer med funktionshinder och invandrar bakgrund befinner sig i. Detta stimulerade målgruppens delaktighet i projekten. På så sätt främjades gruppens identitet, vilket resulterade i att deltagarna upplevde att de blev mindre diskriminerade.

I projektet *Möte över Gränser* kunde man se hur föreningen Handikapprörelsens Idé- och Kunskapscentrum i Växjö jobbade med att bygga broar mellan handikapprörelsen och invandrarföreningar. I samband med möten mellan handikapporganisationer och invandrarorganisationer lärde många känna varandra och fick ökad kunskap om mångfald. Det bildades en ”vikänsla”. Projektet drev nätverk där tjänstemän från olika organisationer som landsting, kommun, försäkringskassa, Migrationsverket, SFI-lärare, arbetsförmedling m.fl. träffades och kunde lära av varandra genom erfarenhetsutbyte. Detta resulterade i ökad förståelse om handikappfrågor, mångfald och integration.

Intervjuresultaten visade att alla projekt har jobbat med gruppens identitet och en minskning av utsattheten. Men enligt enkäten ansåg cirka tre fjärdedelar av respondenterna att arbetet med att bekämpa utsattheten bara lyckats ”i viss utsträckning”. Främjande av identitet gav en splittrad bild med cirka hälften som ansåg att man ”inte alls” hade lyckats och ungefär hälften som tyckte att man hade lyckats ”i stor eller mycket stor utsträckning”. Detta kan tolkas som

ett uttryck för hur mycket mer som behöver göras på området.

Målgruppens delaktighet i processen

De projekt som hade lyckats bäst med att uppnå sina mål har haft ett mycket aktivt deltagande inom målgruppen på målgruppens egna villkor. Fältarbetare med språk- och kulturkompetens har använts i *Den dubbla utsattheten*, Sveriges Kristna Råds projekt, för att nå de olika trossamfundet. ”Dörrar har öppnats som svenskar inte kunde öppna.” Fältarbetet utfördes av personer från de olika språkgrupperna. De hade kulturell kompetens med förståelse för olika religiösa övertygelser och för de fördomar som personer med funktionshinder möter inom olika kulturer. När man väl byggde upp kontakter med olika samfund kunde man låta personer med funktionshinder från dessa kulturer föra sin egen talan. Ett exempel, som tidigare redovisats, är utbildning för döva som drivs av moskén i Stockholm.

Inom HSO Skånes projekt *Barn med invandrabakgrund och funktionshinder* såg man hur träffar och utbildning i språkgrupper ledde till ledningsuppdrag inom olika organisationer för flera från målgruppen. De blev också ambassadörer som nådde ut till målgruppen och skapade ökat deltagande i projekten. Många föräldrar till barn med funktionshinder fick förståelse för det svenska samhället så att de själva kunde ta kontakt med vården.

Två arbetssätt som gav resultat inom SRF:s projekt *Synskadade invandrare* var att använda sig av invandrarhandläggare och etablera en invandrarkommitté. Språkgrupperna fick arbeta med egna styrelser, stadgar och ekonomi. Det resulterade i en hög grad av autonomi och stark uppskattning av projektet.

Intervjuresultaten visade att målgruppen varit delaktig i alla projekt, men däremot varierade svaren på frågan om målgruppen varit delaktig i projektens olika faser. Mer än hälften av respondenterna ansåg att målgruppen ”i mycket stor utsträckning” varit delaktig i genomförandet, cirka en tredjedel i planering och utvärdering. Man kan fråga sig varför målgruppen inte var representerad i samma utsträckning i alla projektfaser.

Samverkan mellan organisationer och myndigheter

Intervjuresultaten visade att elva av tretton projekt främjade samarbete/samverkan mellan organisationer och myndigheter i arbetet med att förbättra målgruppens situation. De två som inte bidrog till samverkan jobbade bara på individnivå. Enkätsvaren

visar att mer än hälften av respondenterna ansåg att man lyckats främja samarbete mellan föreningar ”i viss utsträckning” medan hälften av respondenterna svarade att man lyckats främja samverkan med myndigheter ”i stor eller mycket stor utsträckning”. Projektverksamheten i projektet *Funktionshindrade i samverkan* inom De Handikappades Samarbetskommitté i Helsingborg var ett exempel på utvecklad samverkan. Flera stora konferenser hölls i samarbete med kommunen, Försäkringskassan, olika handikapporganisationer m.fl. Syftet var att öka förståelsen för diskriminering och mångfald.

Att öka samarbetet med invandrarorganisationer upplevdes som svårt inom flera projekt. ”Vi kom inte längre än till växel”, berättar projektledaren från projektet *Uppsökande verksamhet bland invandrare* inom Sveriges Stanningsföreningars Riksförbund. Ointresse, bristande förståelse och prioritering av handikappfrågor inom invandrarorganisationerna angavs som förklaringar. Misstro gentemot invandrarprojekt var ytterligare en förklaring. Det finns behov av en öppen och aktiv dialog mellan svenska organisationer och invandrarorganisationer för att ta reda på vilka faktorer som ligger bakom de redovisade svårigheterna.

Samarbetet mellan projekten beskrevs som mycket aktivt och givande. Projektledare har träffats på Arvsfunds dagar (arrangerade varje år av Arvsfondsdelegationen) och sedan har kontakten följts upp. Man har fått tillgång till information, resurspersoner, metoder och kontakter. Projektmaterial från tidigare Arvsfondssatsningar har använts, bl.a. från *Rättsligt stöd för invandrare*. Det har funnits bieffekter som att utbildningsresurser har utvecklats och spridits. Ett exempel är monologen *Älska mig som jag är* från projektet *Den dubbla utsattheten*. Den har använts flitigt av bl.a. HSO: s Skåneprojektet *Barn med invandrabakgrund och funktionshinder*. Den har använts för bl.a. särskolan och barn- och ungdomshabilitering men också i seminarier med deltagare från personal inom gruppboende, handikappomsorg, fritidsverksamhet, skola, LSS-handläggare, Länsbiblioteket, tolkcentraler, Migrationsverket osv. Suzana Rovcanin från Handikapprörelsens Idé och Kunskapscentrum i Växjö, som själv har ett funktionshinder och utländsk bakgrund, blev en förebild och efterfrågades som föreläsare. Hon informerade ofta om projektet *Möte över Gränser* inom vilket hon var projektledare. Informationen om detta projekt och Suzana Rovcanins roll som förebild användes i SRF:s kompetensutveckling med målet att öka

ombudsmännens invandrarkunskap.

Metoder som varit nyskapande för verksamheten

Intervjuresultaten visade att alla organisationer i sina projekt använt sig av metoder som de själva betraktade som nyskapande. Enkätresultaten visade att nästan alla respondenter ansåg sig ha skapat nya metoder för att motverka diskriminering och att nå målgruppen.

Ett exempel på detta var idrott för barn med utländsk bakgrund som har ett funktionshinder inom projektet *DELTA* som drevs av Föreningen Idrott För Handikappade (FIFH) i Malmö. Barn av utländsk bakgrund och med olika funktionshinder möttes och deltog i idrott. Tillsammans med en ledare som själv hade utländsk bakgrund och använde rullstol utvecklades olika fysiska färdigheter. Flera av deltagarna hade inte tidigare vågat prova på idrott och andra aktiviteter på grund av fördomar. Projektet blev en väg till ett rikare liv där deltagarna deltog mer aktivt i samhällslivet och utvecklade en starkare självkänsla.

Som tidigare nämnts i avsnittet ”Vad har varit nyskapande?” har de flesta projektledarna ansett att satsningens fokus i sig har varit nyskapande. Detta kan dock ha lett till en begränsad reflexion över vad nyskapande insatser *kunde* ha inneburit, och därmed en begränsning i nyskapande metoder. Att jobba med målgruppen med hjälp av riktade ekonomiska resurser är i och för sig inte någon ny företeelse. Enligt en styrelseledamot för Folkbildningsrådet har det funnit många tidigare satsningar som under kortare eller längre tid haft ungefär samma målgrupp som denna: en stor satsning för samarbete mellan handikapporganisationer och invandrarorganisationer genomfördes på 90-talet. Inom folkbildningen har särskilda målgruppsbidrag för bl.a. personer med utländsk bakgrund funnits sedan 90-talet. Det som är nytt med den aktuella satsningen är det fokus som satts på diskriminering. Men enligt intervjuledarna har projekten inte direkt prioriterat att motverka diskriminering.

Verksamhetens förutsättningar att fortgå efter projekttiden

Intervjuresultaten visade att alla projektledare givit positiva svar gällande projektens framtid efter projekttidens slut. Enkätresultaten visade att alla utom en av respondenterna svarade att det skulle bli en fortsättning.

Samtalsgrupper och intressegrupper som metod gav de bästa förutsättningarna för fortsatt arbete. Det fanns en egen dynamik och möjlighet till personligt

agerande. Dessa metoder tillämpades i viss grad inom alla projekt. De utbildade ledarna har fått kompetensutveckling som möjliggjort fortsatt arbete inom området. Stöd för mentorer eller förebilder är en annan metod som har gett bra förutsättningar för fortsatt arbete. Behovet av information på olika språk består, och några Försäkringskassor har antytt att tolkade informationsmöten enligt projektmodell kommer att ske regelbundet.

Flera projekt startade levande nätverk, vilket garanterade fortsatt arbete inom området. Ett nätverk byggdes t.ex. inom projektet *Höra till* på Stockholms Riksförbund för sexuellt likaberättigande (RFSL). Där har döva personer med olika sexuell läggning kunnat träffa varandra och dela med sig av sina erfarenheter. Nätverket gav stöd och bidrog till ökat självförtroende hos deltagarna. Projektet utvecklade även en utbildning till teckenspråktolk. Tolkarna i projektet visade sig inte känna till de tecken som behövs för att kunna prata med döva om sexuell läggning. Ett bland flera exempel var att det saknades ett tecken för ”drag queen”. Ett annat positivt resultat blev att RFSL:s kongress tolkades och sändes som webb-tv.

Projektmaterial från de flesta projekten finns och kommer att kunna användas framöver inom framtida projekt och ordinarie verksamhet. Några exempel är gedigna slutrapporter, tipskataloger, metodtips och även förteckningar över studiematerial och informationsfilmer på teckenspråk.

Hindrande och främjande mekanismer

Nedan presenteras faktorer som framträdde som hindrande respektive främjande för att projektens insatser sammantaget skulle leda fram mot de övergripande mål som angivits för regeringens satsning.

Hindrande mekanismer

De hinder som uppmärksammades har delats in i tre kategorier:

- kulturella och språkliga
- projektorganisatoriska
- samhälls- och organisationsstrukturella

Kulturella och språkliga hinder påverkade inställningen till medlemskap i organisationerna, deltagande i aktiviteter, men också tillgången till socialt stöd. Flera från målgruppen ville inte bli medlemmar i föreningar, eftersom föreningar ofta är förbjudna i deras hemländer eller p.g.a. oron över att deras namn skulle registreras. Ett tydligt exempel på könsperspektivet var att kvinnor

inte hade råd att bli medlemmar eftersom männen bestämde över pengarna.

Kulturella och språkliga hinder som påverkade deltagandet i projektens aktiviteter kom till uttryck i form av ointresse och bristande förståelse av problemområdet. Detta bidrog till ett begränsat samarbete med invandrarorganisationer. Handikappfrågornas status var låg hos flera aktörer. Tillsammans med stigmatiseringen av målgruppen blev det uppenbart att tolkarna hade bristande kunskap om funktionshinder. Mötesanteckningar orsakade oväntade problem från deltagarnas sida. Det fanns ett motstånd mot att mötesanteckningar fördes som var grundat på misstro, detta upplevdes som ett hot från deltagarnas sida. Lösningen blev att de fördes på lätt svenska så att alla kunde förstå. Ett annat hot mot den personliga integriteten gällde språkförståelse. Det blev ett störningsmoment att använda tolk. Dels handlade det om den information som de fick del av, dels osäkerheten om översättningen innebar förändring av information. Lösningen man kom fram till blev en uppdelning av samtalsgrupperna i hemspråkgrupper. Mobbning, som i det svenska samhället står högt upp på dagordningen, upplevdes som omöjligt att prata om. Frågan var tabubelagd för många. Skam blev den styrande mekanismen; man ville komma undan skammen att känna sig utanför, att inte tillhöra, och resultatet blev att man inte kunde föra ett samtal om mobbning.

Närvaron i projektaktiviteterna påverkades också av olika kulturella hinder. Kvinnor hade inte tid att delta i grupparbeten och inplanerade rehabiliteringsveckor. Uppfattningen om vad "egen tid" innebär kan skilja sig från en kultur till en annan. Några kvinnor fick ingen "egen tid", tid var en familjeangelägenhet och det var otänkbart att de skulle åka bort under två veckor på rehabilitering. Ett könsperspektiv att ta hänsyn till var att inom några kulturer får inte män och kvinnor delta i samma grupper. Ett annat perspektiv var att inom vissa kulturer har krigsskador högre status än andra funktionshinder. Detta innebar ett hinder, vilket kunde göra det svårt för människor med andra orsaker till sitt funktionshinder att delta i olika projekt. De upplevde att deras funktionshinder hade lägre prioritet, vilket orsakade skamkänslor eller olust över ojämlikheten i gruppen.

Att synas ute i samhället när man har ett funktionshinder var inte självklart inom alla kulturer. I vissa kulturer har mor- och farföräldrar en kulturellt socialt styrande och kontrollerande funktion. Några föräldrar fick inte för mor/farföräldrarna ta med barnbarnen ut i samhället på gruppens aktiviteter.

Skam, skuld och status i handikappfrågor påverkade i högsta grad närvaron. Att ha ett funktionshinder upplevs av många i de flesta kulturer som ett misslyckande. Funktionshinder ger låg status. Personer med funktionshinder betraktas som mindre värda. Flera projekt har stött på detta fenomen.

Samhällsstöd var ett annat område influerat av kulturella eller språkliga hinder som försvårade projektframgång. Icke anpassad information orsakade språksvårigheter och missförstånd. Det upptäcktes att deltagare ibland inte hade förstått samhällsinformationen och därmed inte förstått systemet eller vilket stöd de hade rätt till. Det fanns skillnader i bedömningar där personer med funktionshinder och invandrar bakgrund fick mindre stödinsatser än svenska familjer. Detta kan vara ett resultat av biståndsbedömningar där man antagit att personer med funktionshinder som har utländsk bakgrund tas hand om av de "sina" och inte vill ta emot stöd utifrån. Det kollektiva ansvaret med skattefinansierat stöd står i motsats till familjens ansvar. Detta kan ha varit en stereotyp som spelade stor roll. Ett annat exempel där bristande förståelse av samhällsinformation har lämnat spår var att några deltagare inte sökte socialbidrag därför de trodde att vårdbidraget därmed skulle minska.

En annan kategori hinder var av projektorganisatorisk art. Informationssatsningar försenades på grund av brist på översättning. Man förstod inte hur viktigt det var med information i projektet. Framtagande av information tog längre tid eftersom bakgrundsmaterial behövdes på olika hemspråk inför informationsplaneringsmötena.

Det fanns även hinder när det gällde deltagandet i projektaktiviteter. Ett sådant var de språksvårigheter som utgjorde ett problem i kontakterna med målgruppen, ett annat var att det var svårt att sammanföra personer med olika funktionshinder och varierande stödbehov. Inom ett projekt prioriterades till och med en grupp med funktionshinder bort med resursbrist som motiv. Okunskap om olika synsätt och brist på motivation var uttryck för en inskränkt syn på demokrati. Vissa projekt hade samarbetsproblem på grund av oklara roller. Det blev uppenbart hur oklara rollerna var i samband med att personer utifrån upplevde brist på öppenhet.

Inom ett projekt anpassades inte arbetsplatsen efter projektledarens funktionshinder vilket medförde att han inte kunde utföra sitt uppdrag.

Strukturella hinder på samhälls- och organisationsnivå var den tredje kategorin. Till exempel var intresset från handikapporganisationernas och

trossamfundens sida att ta till sig målgruppen och de handikappades problem begränsat. Det rådde en brist på öppenhet och okunskap om målgruppen. Några projekt, t.ex. *Den dubbla utsattheten*, lyckades vända på problematiken. De projekt som upplevde att de inte lyckats uppvisades en begränsad känsla för solidaritet och demokrati. Bristfälliga kunskaper om olika kulturers syn på funktionshinder var ett resultat av den rådande svenska normen att möta andra religioner med misstro. Detta var ett uttryck för en bristande omvärldskunskap.

Främjande mekanismer

De främjande mekanismer som noterats har delats in i tre olika områden: I individuella, II organisatoriska och III samhälleliga faktorer.

Projektledarna har berättat om hur de har sett deltagare växa och om målgruppens berättelser om ökad trygghet och självförtroende. Genom att bl.a. ha deltagit i självhjälpsgrupper med möjlighet till träning i att uttrycka känslor, bearbeta vardagliga svårigheter och med tillgång till lösningar på problem utvecklades de som personer. De erbjöds rehabilitering i grupp och tillgång till information om huvudvärk. Detta resulterade i att konsumtionen av läkemedel och antalet läkarbesök minskade. Ett mer utvecklat förhållningssätt till sjukdomen ledde till att huvudvärken blev mer hanterbar. Familjer tog egen kontakt med myndigheterna när de fick lära sig hur systemet fungerar. Mekanismer som stöd, gemenskap och utbildning som ledde till självinsikt och delaktighet stärkte de individer som deltog i projekten.

Främjande mekanismer på organisationsnivå innefattade kunskapsutveckling, arbete i nätverk och samtalsgrupper, vilket ledde till att handikapporganisationernas och målgruppens uppfattning om varandra förändrades. Organisationerna bidrog med information om mångfald, diskriminering, funktionshinder och kulturell kompetens. Synen på organisationerna förändrades, målgruppen insåg att handikapporganisationerna inte var myndigheter utan föreningar där de kunde få tillgång till det stöd de behövde, och flera blev sedan medlemmar. Medverkan i organisationerna utvecklade medlemmarna i målgruppen till kontaktpersoner och värvare av nya deltagare. Några fick också förtroendeuppdrag. Detta resulterade i ökad gemenskap, trygghet, öppenhet, självförtroende, delaktighet och kunskap om olika sätt att se på funktionshinder.

Främjande mekanismer på samhällsnivå var utbildning och kompetensutveckling. Utbildning

flyttade fokus från individen till myndigheten, förståelsen för behovet av information och stöd på målgruppens villkor utvecklades. Man blev medveten om fördelen med att kunna erbjuda lättläst material. Kurser i lättläst svenska erbjöds handläggare samt personal inom barn- och ungdomshabilitering. Myndigheter, men även handikapporganisationer, utvecklade förståelse för behovet av kulturell kompetens. Öppenhet, intresse och tålmod inför egna brister satte igång en utveckling.

Andra samhällsaktörer uppmärksammade projekten och blev aktiva. Målgruppen engagerade sig i sin tur olika organisationer. Medias täckning via radio, press och teve, bl.a. med artiklar och inslag om familjers kamp för sina rättigheter, var uttryck för medias intresse för målgruppen och kunskaps-spridning. Man kan här skönja en utveckling av nya normer. En gemensam känsla av att vara i behov av hjälp och stöd samt likartade erfarenhet av att leva med funktionshinder motverkade en vi-och-dem-känsla och visade att man inte var ensam. Empati och behov av tillhörighet var starka drivkrafter.

Framgångsfaktorerna kan sammanfattas i fyra kategorier:

1. Att verksamheten varit anpassad så att man förmått möta deltagarnas individuella behov
2. Att man medvetet satsade på hjälp till självhjälp
3. Att man utvecklade deltagarnas och organisationernas nätverk
4. Att projekten jobbade med kompetensutveckling bland både professionella och föreningsaktiva

Anpassning av verksamheter för att möta deltagarnas individuella behov var den första strategin som gav framgång. Samtalsdeltagaren skulle vara i centrum. Samtalsgrupperna utformades för att ge stöd på familjernas egna villkor, t.ex. med flexibilitet när det gällde tid och studietakt. Strukturella anpassningar av verksamheten uttrycktes i form av anpassning av personalens arbetstider, anpassning av SFI:s schemaläggning och i själva sammansättningen av intressegrupper. Personalens arbetstider justerades så att de även jobbade kvällstid för att kunna delta i samtalsgrupperna. SFI anpassades så att elever fick delta i samtalsgrupper på kurstid. Intressegrupper som representerade olika språk fick egna styrelser, postgirokonton, ekonomi, stadgar osv. SRF:s intressegrupper fick eget ansvar och kontroll, d.v.s. brukarinflytande, vilket normalt inte är brukligt inom svenska handikapporganisationer.

Språksvårigheterna åtgärdades på olika sätt.

Självhjälpsgrupper på olika språk och intressegrupper inom olika språkområden var två åtgärder. Tolk ordnades för personer med bristande kunskaper i svenska och minnesanteckningar skrevs på lättläst svenska.

En annan framgångsrik strategi var hjälp till självhjälp via mentorskap, förebilder och ”peer support” eller erfarenhetsutbyte i syfte att förstärka deltagarnas identitet. Samtalsgrupper och kulturella aktiviteter, t.ex. kaféverksamhet, möjliggjorde erfarenhetsutbyte och gav deltagarna nya kunskaper om praktiska lösningar på vardagliga problem. Via kulturella aktiviteter visade projekten att det var socialt accepterat att ta med barn med funktionshinder ut i samhället.

Projekten bidrog till att minska skammen och utsattheten genom att främja gruppens och individens identitet. Deltagaren lärde sig att man med kunskap om sin sjukdom och rätt hjälp kan leva ett fullgott liv, att han/hon inte var ensam i sin sjukdom och inte hade anledning att skämmas. Deltagarna gick från att vara rehabiliteringsfall till att bli personer som krävde brukarinflyttande. De blev ansvarsfulla och aktiva föreningsmedlemmar.

Några resultat på individnivå var att medlemmarna från målgruppen blev trygga i sina roller t.ex. vågade de bli ledare på lokal- och distriktsnivå samt även i en förbundsstyrelse. Kvinnorna växte via självhjälpsgrupper, erfarenhetsutbytet gjorde att de fick självförtroende och kände sig stolta samt att de vågade skriva insändare och bilda opinion. Detta är ett uttryck för ett aktivt deltagande i den demokratiska processen. På organisationsnivå ser vi att Synskadades Riksförbund (SRF) byggt upp ett invandrarnätverk. Alla ledare var personer med egna erfarenheter av invandrarskap och/eller eget funktionshinder. ”Att vara en förebild med egen erfarenhet av funktionshinder och invandrar bakgrund genererade många kontakter – trovärdigheten är stor och man får gensvar”, ansåg projektledaren för *Möte över Gränser*.

Utveckling av deltagarnas och organisationernas nätverk var den tredje strategin som gav framgång. Myndigheter fick mer kontakt med varandra och möten mellan samfund och särskola initierades. Kommunansvariga och representanter för olika samfund i nätverken kunde samråda om frågor som man inte visste hur man skulle hantera på egen hand. Samarbete med hälsoplaneraren, vårdcentralen och Vuxenskolan utvecklades tillsammans med handikapporganisationerna inom projektet *Allergikerna och de Nya Svenskarna* hos Astma- och Allergiföreningen i Västra Götaland i Trollhättan. Projektet gav möjlighet att prova på nya

samarbetspartner och utveckla nya arenor.

Samarbete med hälsoplaneraren, vårdcentralen och Vuxenskolan ledde också till en etablering av Hälsostigen, en promenad som gav kvinnor med invandrar bakgrund en möjlighet att komma ut, få motion, träffa andra och få tillgång till samhällsinformation. Fortbildning för skolledare, imamer och församlingsansvariga, där deltagarna kunde prata om tabubelagda ämnen som t.ex. kusinäkenskap var ett annat exempel på nya möten.

Nya nätverk genererade nya informationskanaler. Användning av myndigheter som kanal för att föra ut information till målgruppen och övriga i samhället är ett exempel: Allergiförbundet distribuerade broschyrer via Apoteket. Utbildning av tolkar om handikappfrågor och sexuell läggning via RFSL:s projekt var ett nytt sätt att sprida kunskap.

Kontakter skapade nya möjligheter att närma sig frågorna. Projektledaren i *Den dubbla utsattheten* berättade hur projekten ”via bakdörren” närmade sig frågorna. ”Vi hade inte kunnat gå rakt in och prata direkt om värderingar, men genom att vi närmat oss de religiösa samfundens värderingssystem och hade respekt för deras kultur, har möten kommit till stånd.” En annan ny möjlighet kan ses i exemplet att en moské tog emot en döv kvinna och sedan startade undervisning för döva muslimer.

Kompetensutveckling bland både professionella och föreningsaktiva är den fjärde strategin som gav framgång. Föräldrar med invandrarbakgrund till barn med funktionshinder blev informatörer, och andra projektdeltagare kunde leda självhjälpsgrupper inom handikapporganisationerna. Ändrad människosyn hos myndigheterna resulterade i ett förbättrat bemötande av målgruppen. Med kunskap såg man ”problemet” – inte nationaliteten. ”Mötet har bidragit till att vi svenskar och personer med funktionshinder som har invandrar bakgrund ser att vi alla har samma problem, att vi alla kämpar för våra rättigheter. Med kunskapsutveckling såg man att ensamstående mödrar från Somalia har samma problem som ensamstående mammor i Sverige”, berättade projektledaren från HSO Skånes projekt *Barn med invandrarbakgrund och funktionshinder*.

Behovet av att jobba med fördomar, attitydförändringar och kunskap om kulturer samt synen på funktionshinder inom olika religioner är några av de områden där kompetensutveckling skedde. Mobbning inom religiösa samfund var ett exempel. Ytterligare ett exempel finner vi i innebörden av begreppet tillgänglighet – ”det är inte bara medvetenhet om teckenspråk som behövs utan också om tillgänglighet för dem som använder rullstol”, säger

projektledaren från projektet *Höra till*. Metoderna för kompetensutveckling var flera som vi ser i projektet *Den dubbla utsattheten*: ”Via enkäten om tillgänglighet fick frågorna status, man nådde hela vägen upp i olika samfundshierarkier”, ”policydokument om människor med funktionshinder inom församlingarna blev en metod för samarbete mellan olika samfund” och ”... arbeta i par, svensk och ickesvensk, för att starta en dialog med målgruppen.”

”Organisationen blev medveten om mångfald och integration”, ansåg projektledaren för *Delta*, och som bieffekt utvecklades ett nytt projekt för mångfaldsinformatörer. Bra samarbete med myndigheterna resulterade i nya metoder för kunskapsspridning – myndigheternas personal höll i informationskurser inom projekten på flera språk.

På individnivå ser man hur kunskap om olika kulturer och beteende bidrog till att man blev medveten om hur man förhåller sig till renlighet och hur användningen av stora mängder klor när man städar hemma kan orsaka allergi. Folk blev medvetna om sitt eget ansvar för att få ett möte att fungera. Projektet *Kulturhinder* ställde krav på aktivt deltagande i fortbildningen, vilket gav respons. Engagemang och förståelse för ämnet ökade, det blev tydligt att ”vi jobbar tillsammans, det blir inget utan ’ditt’ bidrag”. Dessutom vittnade flera projekt om att målgruppen nu vet vart man ska vända sig för att få stöd och hjälp.

Bieffekter

Vid bedömningen av ett projekts (eller en grupp av projekts) insatser kan det vara av intresse att även studera bieffekterna, alltså de resultat som ligger utanför de uttryckliga målen. Bieffekter kan vara av såväl positiv som negativ karaktär. Ibland kan de vara avgörande för om en satsning ska ses som framgångsrik eller ej. Man kan tänka sig att ett projekt visserligen uppnår sitt mål, men till priset av en rad oförutsedda effekter som är så negativa att de uppväger det positiva resultatet. Även det omvända kan tänkas: ett projekt når inte de uppsatta målen, men det ger en lång rad andra positiva resultat, som innebär att projektet ändå får anses som framgångsrikt.

De bieffekter som redovisas nedan grundar sig på dokumentstudien respektive enkätundersökningen. De kan sammanfattas i fem kategorier. Den första är utveckling av nya metoder. Projektet *Delta* utvecklade mångfaldskonsulenter som finansierades av Europeiska socialfonden. Lättläst svenska, som är en relativt ny metod, har använts inom flera projekt för att nå målgruppen. Även kurser i konsten att skriva lättläst svenska har anordnats. Dessa erbjöds till anställda inom kommun och landsting (barn- och

ungdomshabilitering). Planer fanns inom Synskadades Riksförbund (SRF) att starta en tolkutbildning för synskadade personer med utländsk bakgrund. Stockholms moskéns undervisning av döva muslimer var en bieffekt av projektet *Den dubbla utsattheten*.

Den andra kategorin är spontan kompetensutveckling. Spontan kompetensutveckling skedde på individnivå, t.ex. när en ung pojke som stammade praktiserade inom projektet *Uppsökande verksamhet bland invandrare*. Medvetenheten om könsskillnader ökade inom ett projekt. ”Nytt på gång”, ett rökavvänjningsprogram i samarbete med vårdcentralen, och en studiecirkel i ”Kom-igång-gympa” var några exempel från projektet *Allergikerna och de Nya Svenskarna*. Förbättrade familjesituationer och familjer som mår bättre efter att de fått tillgång till det stöd de behövde var en annan bieffekt.

Upptäckten av oförutsedd bristande kompetens var den tredje kategorin av bieffekter. Det fanns analfabeter inom målgruppen, vilket gjorde att informationen var olämpligt utformad. Detta blev en utgångspunkt för en ny utformning av information. Språkutvecklingen för målgruppen fick en viktigare roll. Bristande kompetens hos handikapporganisationerna om LSS – *Lag - om stöd och service till vissa funktionshindrade* och andra sociala insatser krävde utbildning även för de svenska medlemmarna inom handikapporganisationerna. Diskriminering inom projektverksamheter och behov av brukarstöd (två projekt gick vidare och startade brukarstödscentra) var ytterligare uttryck för oförutsedda brister i kompetensen.

Den fjärde kategorin är skapandet av internationella nätverk. Några projekt blev kontaktade av utländska organisationer: ett danskt invandrarprojekt kontaktade HSO Skåne angående projektmetodik och SRF:s internationella systerorganisationer i Norge och Finland tog kontakt för att följa utvecklingen och resultaten av satsningen.

Konflikt inom projekten var den femte kategorin. Meningskiljaktigheter uppstod mellan en projektledare och deltagare (alla med utländsk bakgrund), och projektet tvingades avsluta sin verksamhet.

DISKUSSION, BEDÖMNING OCH SLUTSATSER

Anpassning av verksamheten är viktig när man vill uppnå integration i enlighet med Riksdagens riktlinjer. En svensk strategi inom invandrapolitiken var assimilering, men denna strategi övergavs 1997 i och med införandet av den integrationspolitik som gäller idag (prop 1997/98:16). Denna har dock inte slagit igenom helt. I flera av projekten fanns tendenser till assimilering. I vissa ansåg man t.ex. att projektledaren skulle vara svensk. I några projekt tyckte man att personer med invandrar bakgrund skulle anamma svenska seder och bruk och använda svenska som arbetspråk.

Hjälp till självhjälp via föräldramöten, samtalsgrupper, självhjälpgrupper och personliga möten bidrog till ett främjande av deltagarnas identitet, självkänsla, intressen, och en minskning av deras utsatthet. Självförtroendet ökade och man började acceptera sina egna eller sina barns funktionshinder. Brukarinflytande, brukarstöd, rättigheter och diskriminering är begrepp som återkommer i rapporterna. Dessa begrepp påminner mycket om dem som länge använts i etablerade ideella organisationer internationellt. Inom "Independent Living" är erfarenhetsutbyte och kamratstöd välkända metoder. "Peer support" är en annan metod, som både tillämpar professionellt och icke professionellt erfarenhetsutbyte. En känd organisation, spridd över stora delar av världen, AA rörelsen (Alcoholics Anonymous), står bakom den framgångsrika metoden att använda sig av självhjälpgrupper. Rörelsen startades för 70 år sedan och är idag den kanske mest kända självhjälporganisationen. Putnam (2000) tar i sin studie om social förändring i USA upp AA-rörelsen och betydelsen av det som kallas smågruppsrörelser och självhjälpgrupper. Självhjälpgrupper betraktas som den metod som ger individer möjlighet att växa och skaffa sig en ny identitet, vilket är ett viktigt element i social förändring. "Peer support" inom "Independent Living" är en metod där personer i samma situation dvs. personer som delar erfarenheter av funktionshinder, hjälper varandra genom information, råd och stöd. Viktigt är att det blir stöd på lika villkor och ingen terapi. "Peer support", med organiserade träffar eller gatumöten, har använts med stor framgång i "Independent Livingrörelsen" som bildades på 70- talet av "The Rolling Quads" på University of California i Berkely (Gough 1994; Shapiro 1993).

Det fanns många exempel på hur samtalsgrupperna

stärkt deltagarna och därefter ökat deras deltagande i samhället. Fler kunde efter att ha utvecklats inom självhjälpgrupperna själva ta kontakt med myndigheter och få det stöd de behövde. Självhjälpgrupperna ökade delaktigheten hos deltagarna och bidrog därmed till ökad demokrati.

Putnam (2000) citerar Katz och Bender som uppmanar till insikten att "to be physically handicapped, poor, a former mental patient, or an object of exploitation or social disapproval is an identity that society forces on many unwilling 'deviants.'... We see self-help groups as vehicles through which these outcast persons can claim and grow toward new identities, redefining themselves and society; can overcome solitariness through identification with a reference group; and sometimes can work toward social ends or social change that they see as important." Metoden har inom den här granskade satsningen fungerat i denna anda och har uppfyllt målet om förstärkning av målgruppens identitet.

Vikten av nätverk och socialt kapital diskuteras av Putnam (2000) men också i Ethnic Entrepreneurs (Waldinger, Aldrich, Ward & associates 1990). Invandrare behöver sina nätverk för ömsesidigt stöd. Att hitta en bostad, att lyckas med sitt arbete, att driva eget företag osv. blir enklare med hjälp av kontakter. I projekten framträder vikten av att ha byggt upp och förstärkt olika nätverk. Många projektdeltagare vidgade sina nätverk, vilket bidrog till deras personliga utveckling.

Den kompetensutveckling som projekten medverkat till är också central för måluppfyllelsen. Möten som via projekten kommit till stånd mellan personer i målgruppen och olika samhällsorganisationer, inte minst Försäkringskassan, har i flera fall visat sig skapa nya metoder, som haft och kommer att ha påtagliga effekter för verksamheten. Några exempel inom detta område är:

- Informationsmöten på målgruppens egna språk angående socialförsäkringsfrågor, t.ex. insatser enligt LSS samt angående rätten till bilstöd
- Representanter för målgruppen har blivit ombudda att medverka vid informella möten mellan målgruppen och personal, t.ex. på personalmöten. De har berättat konkret om målgruppens vardagliga erfarenheter och deras behov av delaktighet
- Framtagande av informationsbroschyrer om rätten till stöd och dylikt på olika språk

Arbetet med kompetensutveckling har visat att kunskap om olika kulturer och egna erfarenheter har varit mycket viktigt. Delaktighet och att få dela med

sig av sina erfarenheter har möjliggjort möten, inte bara fysiska möten, utan möten som lett till en vidare förståelse av området hos de ledare och tjänstemän som jobbar med målgruppen. För andra deltagare har kunskapen om det svenska samhället öppnat upp för möjligheter till utveckling och därmed till en ökad delaktighet i det svenska, demokratiska, samhället.

Hinder

Hindren kunde främst relateras till projektorganisation, språksvårigheter, kulturella skillnader samt samhälls- och organisationsstrukturer. En del inom projektorganisationen som exempelvis resurser, projekttid, kostnader pga. funktionshinder ligger på planeringsnivå. Bättre planering möjliggör en bättre uppskattning av budget och tidsåtgång. I flera fall har mål och medel blandats samman. Målet blev att starta samtalsgrupper när det i själva verket skulle ha varit att främja målgruppens situation via samtalsgrupper. Det är själva processen och resultatet från samtalsgrupperna som är det viktiga, inte grupperna i sig. Detta visar att det finns ett behov av utbildning i hur man ska uppfatta mål och medel, utbildning i att sätta mål som sedan kan mätas och utvärderas. Ett behov av förståelse för ”det nyskapande” påpekades i kapitlet *Vad har varit nyskapand*. Projektet skulle vinna på att dokumentera och reflektera över sitt arbete. Mer systematiska utvärderingar av aktiviteter och en annan prioritering av projektutvärdering krävs om resultat ska kunna uppföljas och vägas och för att man ska kunna ta tillvara olika modeller i syfte att sprida effekter.

Bland de kulturella hindren fanns skam, fördomar och stereotyper. Goffmans (1963) stigmatiseringsteori förklarar hur det onormala möts med skam, fördomar och stereotyper, eftersom människan har ett behov tillhörighet. Ju mer onormal man betraktas som, desto mer stigmatiserad blir man. Funktionshinder ger låg status, och i många kulturer orsakar det skamkänslor. Några från målgruppen berättade att de var rädda att de inte skulle bli accepterade i Sverige om deras funktionshinder upptäcktes, så de försökte dölja det eller gömma sina barn som har ett funktionshinder. Anhöriga ville inte att mödrar med barn skulle delta i projekten, eftersom det gav låg status att visa upp barn med funktionshinder. Den här typen av satsning bidrar till att medvetandegöra fenomenet och förhoppningsvis med tiden till ett bättre bemötande.

En annan hindrande faktor var att flera fall av diskriminering på grund av funktionshinder noterades inom projekten. Personer med utvecklingsstörning prioriterades bort i ett projekt, vilket förklarades med resursbrist. I ett annat prioriteras man bort

tekniska lösningar för döva. Även här angavs ekonomiska skäl som anledning. Man höll möten för projektarbetare utan att erbjuda teckenspråkstolk. Tillgängligheten för rörelsehinder var ofullständig hos flera projektorganisationer. Det är oroväckande att det finns brister i tillgänglighet och andra former av diskriminering inom en satsning som ska motverka diskriminering. Detta visade att det finns ett behov av att förstå och medvetandegöra innebörden av diskriminering och vad arbete mot diskriminering handlar om.

Samhälls- och organisationsstrukturer är den sista kategorin av hindrande mekanismer. Avsaknad av intresse och kunskap om målgruppen har påverkat hur projekten har lyckats. Medvetenhet om otydligt ansvar mellan myndigheterna för socialt stöd är bl.a. ett resultat av bristande kunskap. Dessa resultat visar vikten av satsningen, men också att det finns ett behov av förankring på myndighetsnivå. Motståndet mot nya projekt i invandratäta områden visar på en känsla av maktlöshet och misstro mot hur projekt kan bidra till långsiktiga förändringar.

Det finns en intressant motsats i några av de mekanismer som kommit fram. Man hade i vissa organisationer uppgivit att det inte fanns något intresse för mångfald överhuvud taget, medan andra både verkade för och lyckades uppnå ökad mångfald. Det har funnits en ödmjukhet hos myndigheter som har tagit projekten till sig. De har varit samarbetsvilliga och konkret utvecklat egna metoder för att nå ut med information och stöd. Att ha upptäckt fall av diskriminering, analfabetism och att målgruppens ekonomiska situation begränsar möjligheten att delta var viktiga resultat.

Delaktighet

Avslutningsvis är det viktigt att poängtera att målgruppens delaktighet var det viktigaste resultatet av satsningen. De projekt som har lyckats bäst i att uppnå sina mål har haft ett mycket aktivt deltagande av målgruppen på målgruppens egna villkor. Egna villkor har bl.a. inneburit bättre mötestider och anpassade mötesformer, informationen har anpassats och språkbehov har tillgodosetts, från att anlita tolk, utbilda teckentolkar i HBT-terminologi (för homo-, bi- och transsexuella) till att starta en utbildning på teckenspråk i en moské. Ett aktivt deltagande har gett möjlighet för målgruppen att komma till tals, till att själva formulera behov och uttrycka frustration, möjlighet att få tillgång till viktig samhällskunskap och därmed kunna utvecklas till samhällsmedborgare som tar eget ansvar. Målgruppens delaktighet främjade

identiteten med en minskning av utsattheten som effekt. Deltagare med kunskap om det svenska samhället fick möjlighet till utveckling och därmed till ökad delaktighet i det svenska samhället. Samtliga projekt utgick, som vi har sett tidigare, ifrån betydelsen av delaktighet och integration i samhällslivet, vilket blev viktiga vägar för att uppnå satsningens mål. Delaktighet har också varit avgörande i utvecklingen av den svenska handikapprörelsen, med egen representation som en nyckelfaktor till framgång. Delaktighet är en förutsättning för att uppnå jämlikhet. Här ser vi att detta naturligtvis även gäller personer med funktionshinder och utländsk bakgrund. Delaktighet och egen representation motverkar diskriminering och stärker demokratins representativitet.

REFERENSER

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Gough, R. (1994). *Personliga assistans : en social bemästringsstrategi för människor med omfattande funktionshinder : en undersökning av hur pionjärerna för Independent Living-rörelsen i Sverige organiserar sin personliga assistans*. Göteborg: GIL-förlaget.

Källstigen, G., Setkic, M. & Özmen, D. (2005). *Dubbel Utsatthet*. Stockholm: Sveriges Kristna Råd.

Lernå, L. (2004). *Uvärdering av Handikapprörelsen Idé- och KunskapsCentrums projekt Möte Över Gränser*. FOU-Kronoberg.

Melakari, E. (2005) *Sagolandet – Satumma: Finskspråkiga synskadades vardag och fest i det svenska samhället*. Borås: Sverigefinska Synskadade Förbundet.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Regeringens proposition 1997/98:16 *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*.

Regeringens skrivelse 2000/01:59 *En nationell handlingsplan mot rasism, främlingsfientlighet, homofobi och diskriminering*.

Shapiro, J. (1993). *No Pity – People with Disabilities Forging a New Civil Rights Movement*. New York och Toronto, Kanada: Times Books, avdelning av Random House.

Solano, L. (2006). *Kulturhindrad? Om personer med utländsk bakgrund som har funktionshinder... och om alla människors olikheter*. Bollebygd: Prinfo Alfredssons.

SOU 1998:139 *En särskild utsatthet – om personer med funktionshinder från andra länder. Rapport till Utredningen om bemötande av personer med funktionshinder*.

SOU 1999:21 *Lindqvists Nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder. Slutbetänkande av Utredningen om bemötande av personer med funktionshinder*.

Waldinger R., Aldrich H., Ward R. & associates. (1990). *Ethnic Entrepreneurs – Immigrant Business in Industrial Societies*. Newbury Park, California: Sage Publications Inc.

BILAGOR

Bilaga 1 – Arvsfondsdelegationens frågeställningar

- Har projektets syfte uppnåtts?
- Kan man utläsa vilka framgångsfaktorer som varit avgörande för att projektet fungerat bra?
- Kan man på motsvarande sätt hitta faktorer som varit avgörande för att projektet inte lyckats uppnå sina mål?
- Har målgruppen varit delaktiga i projekten?
- Hur har man lyckats nå målgruppen?
- Vilka metoder har fungerat bäst för att nå målgruppen?
- Går det att utläsa några effekter hos målgruppen av försöksverksamheten?
- Har samarbete skett mellan invandrarhandikapporganisationer och myndigheter?
- Hur har samarbetet fungerat?
- Är projektet nyskapande och kan det fungera som modell på andra ställen i landet?
- Vad är i så fall nyskapande? (projektmetod, organisation, osv.)
- Hur lever verksamheten vidare efter att projektet avslutats?
- Kan man identifiera några framgångsfaktorer som avgör om projektet kan övergå i löpande verksamhet efter att projektet avslutats?

Bilaga 2 – Projektlistan

Projektet Synskadade invandrare - Synskadades Riksförbund (SRF), ENSKEDE

Projektet Barn med invandrarbakgrund och funktionshinder - Handikappföreningarnas Samarbetsorgan (HSO) i Skåne län, HELSINGBORG

Projektet Att nå invandrarkvinnor med migrän eller annan svår huvudvärk - Svenska Migränförbundet (SMIF), STOCKHOLM

Projektet Den dubbla utsattheten: Att nå invandrarfamiljer med funktionshindrade barn genom trossamfunden - Sveriges Kristna Råd (SKR), STOCKHOLM

Projektet DELTA - Uppsökande verksamhet för handikappade barn och ungdomar med invandrarbakgrund och idrottsintresse - Föreningen Idrott För Handikappade (FIFH), MALMÖ

Projektet Uppsökande verksamhet bland invandrare - Sveriges Stamningsföreningars Riksförbund (SSR), SUNDBYBERG

Projektet Funktionshindrade i samverkan - De Handikappades Samarbetskommitté i Helsingborg, HELSINGBORG

Projektet Vet mer, må bättre - Sverigefinska Synskadeförbundet (SFSF) i Borås, BORÅS

Projektet Allergikerna och de nya svenskarna - Astma- och Allergiföreningen i Västra Götaland, TROLLHÄTTAN

Projektet Höra till - Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL), STOCKHOLM

Projektet Möte över gränser - Föreningen Handikappörelsens Idé- och Kunskapscentrum, VÄXJÖ

Projektet Kulturhinder - Studieförbundet Vuxenskolan, Göteborg, GÖTEBORG

Projektet Laura - Sverigefinska Riksförbundet (SFRF) i Göteborgs och Bohus läns distrikt, GÖTEBORG

Bilaga 3 – Projektöversikt för granskning av dokumentation

Projektnummer
Projektamn
Projektadress
Kontaktperson
Telefon
Projektledning
Projektets varaktighet
Budget :
- Beviljade medel
- Annan finansiering
Projektmål (uppdelad per verksamhetsår)
Målgrupp
Projektets geografiska område
Samarbetspartners
Planerad utvärdering
Mål för fortsättning efter projektslut
Metoder/aktiviteter
Det nyskapande
Det som har hänt – hinder/framgång
Hur man lyckats
Vilka indikatorer
Resultat
Bieffekter

Bilaga 4 – Intervjuguide

Projektledarens namn –
Namn på projektet –
1. Var befinner ni er i projektet?
2. Vad hade du för hypotes innan du började med projektet?
3. Vad har projektet visat för resultat? Vad finns det för indikatorer?
4. Vad har ni haft för hinder?
5. Har ni uppnått era mål?
6. Vad har varit nyskapande?
7. Om ni inte har uppnått era mål; Varför? Fanns det fel i målsättningarna?
8. Om ja – Beror det på projektet eller något annat? Finns det bieffekter från projektet?
9. Vad har projektet för förutsättningar för att fortsätta?
10. Hur har ledningsgruppen/organisationen fungerat?
11. Vad fick ni för handledning från AAF?
12. Vad fick ni för dokumentation från AAF?
13. Hur tror ni att projektet kan bidra till programmets syfte att förebygga och motverka rasism, främlingsfientlighet och diskriminering?
14. Hur tror ni att projektet kan stödja och främja målgruppens identitet och självkänsla och främja målgruppens intresse och minska dess utsatthet?

Bilaga 5 – Enkätfrågor

Projektenkät för Arvsfondsdelegationens projektstöd inom området Insatser mot rasism, främlingsfientlighet, homofobi och diskriminering, riktad till personer med funktionshinder av utländsk härkomst.

Svaren gavs i en fyrgradig skala från ”inte alls”, ”i viss utsträckning”, ”i stor utsträckning” till ”i mycket stor utsträckning”. Varje svar kunde kommenteras. Möjlighet att avstå från att svara fanns om man inte kände att man var insatt i projektet. Vissa frågor var ”ja” och ”nej”-frågor.

A. Frågor om projektets måluppfyllelse

1. Har projektet lyckats med att främja möten mellan personer med funktionshinder och med olika etnisk bakgrund?
2. Har projektet lyckats bekämpa diskriminering på grund av funktionshinder och etnisk bakgrund?
3. Har projektet lyckats främja identitet, självkänsla och intresse hos gruppen personer med funktionshinder av utländsk härkomst?
4. Har projektet lyckats bekämpa utsattheten hos personer med funktionshinder och av utländsk härkomst?
5. Har projektet lyckats med att främja samarbete mellan olika föreningar?
6. Har projektet lyckats med att främja samarbete/samverkan mellan organisationer och myndigheter i arbetet med att förbättra målgruppens situation?
7. Har projektet lyckats med att skapa nya metoder för att långsiktigt motverka rasism, främlingsfientlighet och diskriminering?
8. Har projektet använt nya metoder för att nå målgruppen?
9. Har projektet lyckats med att förbättra myndigheters bemötande?
10. Har projektet lyckats med att medvetandegöra målgruppen om deras rättigheter till råd och stöd i det svenska samhället?
11. Har projektet lyckats med att uppnå de egna målen?

B. Frågor om målgruppen

12. Har personer med funktionshinder och av utländsk härkomst varit med och planerat projektverksamhet?
13. Har personer med funktionshinder och av utländsk

härkomst varit delaktiga i genomförandet av projektverksamhet?

14. Har personer med funktionshinder och av utländsk härkomst varit delaktiga i utvärderingen av projektet?

C. Frågor om projektets framtid

15. Kommer verksamheten att fortsätta när Arvsfondsdelegationen inte längre är en finansiell partner? (Om NEJ, gå direkt till fråga 22!)

16. Om JA på föregående fråga:

I vilken form kommer verksamheten att fortsätta?

(Markera med ett eller flera kryss)

I föreningens ordinarie verksamhet

Brukarträffar

Som nytt projekt

Uppföljningskonferenser

Skriftligt material

Artiklar

Annat

17. Hur kommer verksamheten fortsättning att finansieras i fortsättningen?
18. Kommer nuvarande projektledare att vara engagerad i verksamheten?
19. Om ”Ja”, i vilken omfattning?
20. Kommer någon annan av projektets personal att vara engagerad i fortsatt verksamhet?
21. Om ”Ja”, i vilken omfattning?
22. Om NEJ på fråga 15:
Verksamheten kommer inte att fortsätta: av vilken/vilka orsak/orsaker kommer verksamheten att upphöra? (Välj ett eller flera av nedanstående svarsalternativ)
 - a. Finansiering?
 - b. Omvärdering av syftet
 - c. Idén omöjlig eller mycket svår att fullfölja
 - d. Nyckelperson lämnade projektet
 - e. Problem med samarbetspartner
 - f. Annat
23. Tycker ni projektet är en modell eller förebild som andra kan använda?
24. Hur har projektet påverkat föreningens arbete?
 - a. Föreningen har fått flera nya medlemmar som inte har utländskbakgrund.
 - b. Föreningen har fått flera nya medlemmar med utländskbakgrund.
 - c. Medlemmar av utländskbakgrund har fått en ledande position i organisationen.
 - d. Föreningen har fått nya samarbetspartner.

- e. Föreningen har nått ut med projektbudskapet
 - f. Organisationen är mer känd
 - g. Föreningen har satt igång någon ny verksamhet.
 - h. Annat
25. Har projektet producerat skriftligt material som kan vara viktigt att sprida? Om ja, ge detaljer om hur materialet kan beställas, köpas, laddas ner osv.
 26. Finns det något annat ni vill meddela angående verksamhetens framtid? Beskriv:
 27. Finns det något, kritik eller annat, ni vill framföra till Arvsfondsdelegationen? Beskriv:

Bilaga 6 – Tabeller/jämförelse mellan projektledare, verksamhetsansvarig och organisationsordförande

Tabell 1 – Enkätresultat: möten, diskriminering, utsatthet, och identitet med jämförelse mellan projektledare, verksamhetsansvarig och organisationsordförande (%)

Enkätfråga	Inte alls	I viss utsträckning	I stor utsträckning	I mycket stor utsträckning	n
Lyckats främja möten					
Projektledare	18	18	27	37	11
Verksamhetsansvarig		33	67		6
Organisationsordförande	20	40	40		5
Lyckats bekämpa diskriminering					
Projektledare	11	44	44		9
Verksamhetsansvarig		83	17		6
Organisationsordförande		100			3
Lyckats bekämpa utsatthet					
Projektledare	10	50	30	10	10
Verksamhetsansvarig		83	17		6
Organisationsordförande		100			5
Lyckats främja identitet					
Projektledare		36	37	27	11
Verksamhetsansvarig		50	50		6
Organisationsordförande		40	40	20	5

Tabell 2 – Delaktighet: jämförelse mellan projektledare, verksamhetsansvarig och organisationsordförande (%)

Målgruppen delaktig i planering av verksamhet	Inte alls	I viss utsträckning	I stor utsträckning	I mycket stor utsträckning	n
Projektledare		36	18	46	11
Verksamhetsansvarig	17	67		16	6
Organisationsordförande		40	40	20	5
Målgruppen delaktig i genomförande av projektet					
Projektledare		18	18	64	11
Verksamhetsansvarig		16	17	67	6
Organisationsordförande		40	20	40	5
Målgruppen delaktig i utvärdering					
Projektledare		50	30	20	10
Verksamhetsansvarig	20	20	20	40	5
Organisationsordförande	20	20	40	20	5

Tabell 3 – Mål, metoder, fortsättning, samarbete/samverkan jämförelse mellan projektledare, verksamhetsansvarig och organisationsordförande (%)

Enkätfråga	Inte alls	I viss utsträckning	I stor utsträckning	I mycket stor utsträckning	n
Uppnått projektets mål					
Projektledare		18	73	9	11
Verksamhetsansvarig		33	50	17	6
Organisationsordförande		40	60		5
Lyckats främja samarbete mellan föreningar					
Projektledare	18	37	27	18	11
Verksamhetsansvarig		83	17		6
Organisationsordförande		80	20		5
Lyckats främja samverkan mellan myndigheter/ organisationer					
Projektledare	18	37	18	27	11
Verksamhetsansvarig		33	50	17	6
Organisationsordförande		60	40		5
Verksamhet kommer att fortleva					
		JA	NEJ		
Projektledare		91	9		11
Verksamhetsansvarig		100			6
Organisationsordförande		100			5
Skapa ny metoder motverkande diskriminering					
Projektledare	22	45	33		9
Verksamhetsansvarig	33	33	34		6
Organisationsordförande		100			5
Använt nya metoder för att nå målgruppen					
Projektledare	20	20	40	20	10
Verksamhetsansvarig		67	33		6
Organisationsordförande		60	20	20	5